

и 1882, као и онај из 1848 до данас мало испитани, а још мање обрађени. Данас за њихову обраду постоје повољни услови јер наши архиви у Котору и Задру посједују довољно пронађених извора.

Иг. Злоковић

— 0 —

ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ БАЛКАНСКОГ РАТА

Проучавање Балканских ратова 1912-13 године има велики значај за савременог историчара. Балканским ратовима је почело ново поглавље историје балканских народа. Међутим, реакционарна буржоаска штампа, као орган ондашњих реакционарних властодржаца, покушавала је да заустави побједоносно одушевљење балканских народа у борби за остварење пароле „Балкан балканским народима!“ и задржи кретање напријед национално-револуционарног покрета, на позиције формалних побједа, које не доносе никакве унутрашње промјене у структури балканског друштва. Субјективне снаге друштва балканских земаља нијесу дозволите да се до краја оствари парола за осамостаљење балканских народа, али то нимало не умањује велике успјехе балканских народа за своју слободу. Коментаришући, у својим чланцима, балканску ситуацију у Балканским ратовима, Лењин каже да је национално питање на Балкану »учинило велики корак напријед ка својем рјешењу« (Лењин Д је л а, том 18 стр. 340—341, руско издање 1956). Лењин разрађује ову тему и даље, па каже, да је побједа балканских народа успјех, без обзира што се на Балкану створио савез монархија, јер је учињен велики корак напријед у „рушењу средњевјековних остатака у цијелој Источној Европи«.

Познато је да је у стварању Балканског савеза Црна Гора играла прву улогу. Такође и у борбеном ефекту Црна Гора је задивила својим јунаштвом.

У нашој предратној публицистици, пошто се није могла негирати улога Црне Горе у рушењу турске државе на Балкану, покушавало се да се успјеси Црногорске војске припишу само војсци, а не и руководећем кадру. Командни кадар је приказиван као неспособан за војне акције. У том се алудирало на главне команданте Црногорске војске: Митра Мартиновића и Јанка Вуковића.

Насупрот тога нама изгледа логично да војска не би могла ништа учинити без командног кадра. Друго, логично нам изгледа да је тај командни кадар морао бити обучаван за извршење тако великих и значајних акција.

Ако се узме Балкански рат као прогресиван, а то је чињеница, онда је у тој ситуацији прогресивна и улога команданата Црногорске војске. То ни мало не искључује појединце који нијесу били дорасли тој борби као што не искључује дубље друштвено-политичке анализе Балканског рата.

И данас се понегдје у нашој штампи нађе мишљења која Балкански рат и улогу Црне Горе у њему посматрају старим мјерилима. Наше је мишљење да Црна Гора као цјелина, не одвајајући ту ни командни кадар Црногорске војске, може сматрати свој удио у Балканским ратовима, својим поносом.

Имали смо прилике да прегледамо извјесна документа из заоставштине сердара Јанка Вукотића, која се односе на Балкански рат, па један мали прилог тога овдје саопштавамо.

Командант мјеста у Охриду потпуковник Вуле М. Томовић обратио се лично 27 новембра 1923 године генералу Вукотићу који је тада био командант Босанске дивизионе области писмом (Команда мјеста Охрид Пов. бр. 1075 од 27 новембра 1923 г.) у коме каже:

»Сећајући се наших мука у току прошлих ратова и да не би муке оне војске, којом сте ви командовали у првом и другом Балканском рату предале се заборау, саставио сам као први део приложеног предмета:

»Формација и организација бив. Црногорске војске« — и као други део овог предмета: »Улога Црногорске Војске у првом и другом Балканском рату«.

Како сам приликом састављања овог предмета, био лишен свих прилика — до једино што сам уложио чисто своје памћење, могуће да сам овим створио и погрешака — па га Вама шаљем, да га проучите и да му поклоните пажњу и исправите и учините уочљиве исправке; јер Ви заиста имате особито памћење.

Чиним Вам до знања, да сам по одобрењу Команданта Битолског Дивизионе области из овог предавања одржао предавање г. г. официрима гарнизона Охридског на дан 25 новембра т. године.

Предмет намеран сам послати Уредништву »Ратника« чим ми га Ви повратите, т. ј. ако одобрите Ви«.

Генерал Вукотић је својим писмом из Сарајева, датираним 13 фебруара 1924 године, одговорио потпуковнику Томовићу следеће:

»Ја сам прочитао приложени твој елаборат и нашао га непотпуна; а што је много горе и жалосније, он је и скроз нетачан.

Особито је нетачан дио твога рада »Улога Црногорске војске у првом и другом Балканском рату«.

Нарочито си мизерно представио улогу и рад Источног одреда Црногорске војске у првом Бал. рату, и да нијеси и сам био на важном положају у саставу тога одреда, ја бих морао посујмати да си нарочито хтио да омаловажиш сјајне операције оне војске, а нарочито мој рад као Команданта исте.

Из свег тога »сачиненија« излази као да је Источни одред (војска) Црногорске војске имао да се бори противу неколико хиљада просутих Арнаута и три четири табора редовне турске војске.

Међутим мој г. Вуле, према Источном одреду Црногорске војске Турска је имала:

1) осамнаест (18) немобилисаних табора као погранични застор (3 у Пљевља, 3 Б. Поље и Мојковац, 7 у Беране међу којима »нишандзи« табор од 800 људи — и 5 табора у Плаво-Гусиње и на Влајково брдо).

2) 49. Кула (међу којима много ојачаних за одбрану), од »Врмоше« до »Ограђенице«, и у свакој од 30 до 40 пандура а у појединима и редовне војске (Мокра, — Мојковац, Бобово итд.).

3) Око 20 хиљада муслимана из Санцака; 3 хиљаде пећске нахије са Руговом; 6 хиљада Ђаковачке нахије (које су предводили Бајрам Цура и Риза-бег Ђаковац) и 2 хиљаде Плаво-Гусињске нахије.

Све ово под 2) и 3) до зуба и потпуно модерно наоружано, и

4) Ђаковачку дивизију под Командом Џавид Паше, која се с нама срела на положајима Мокре планине, а која је бројала близу петнаест хиљада бораца редовне војске, разумије се са артиљеријом и свим што дивизији припада.

Примједба — Односно ове дивизије, — која се на брзу руку мобилисала док смо ми освајали: Б. Поље, Беране, Плаво-Гусиње и т. д. — Сефедин бег Махмутбеговић који је био први доглавник Џавид пашин, прича, да је бројала дванаест хиљада бораца, а његов рођак Бари бег, који је био ађутант код Џавид паше, каже да је било бораца у дивизији преко четрнаест хиљада.

Ето видиш Вуле, када си држао предавање, главно је било да истакнеш, коју је снагу турске убојне силе повукао на себе у ономе рату један сами одред Црногорске војске и с чиме се објашњава да српска војска у Санцаку и на Косову није ни срела Бог зна каквих снага.

То да су чули официри, Вуле, на томе предавању и, боме, цифре да говоре, а не тек онако да се фантазира и онако лизерно да се оцртају операције и једна нечувено дрска авантура једне мале војчице као што је била она Источног одреда.

Јер се мора назвати авантуром смјелост са десетак хиљада горштака, развучених од »Ограђенице« до »Врмоше«, загазити у Турску Царевину као да су турци разоружани били и то десет дана прије него су Савезници заратили.

Но оно, мој Вуле, није била авантура, него се радило по унапријед добро срачунатом плану који је био плод мога двадесетогодишњег непрестаног проучавања свега онога што на ратне операције утиче.

Свај (ондашњи) мој план ја сам прво, при затвореним вратима, повјерио В. Лакићу и командиру Урошу Ђукићу када сам их позвао у Колашину приликом концентрације.

Чуда, Буле, да ниси поменуо она појачања која сам послао горњо-Васојевичкој-бригади чим сам стигао у Беране и то прије него сам и с коња сјахао?!

Као што би ти морао знати, послао сам: пок. Мила Санчића и пок. Т. Пешића с баталионима и за Шекулар Вешовићу на лијево крило, а баталионе: Планине Пивске и Горњо Морачки и два брдска топа, преко Андријевице правац Гусиње.

Обје колоне Вешовићу на расположење у Беране када смо их напали није био Цавид Паша него је посадом командовао неки потпуковник (Кајмакан) а Цавид паша му је послао као појачање Хасим бега Махмутбеговића са три хиљаде Пећанаца и Руговаца.

Асим бега и једног Кајмакана смо и заробили.

Топова смо пољских плијенили 19 у Беранима.

Да завршим, Буле.

Гријех је да си овакво предавање држао међу официрима, али си био паметан да ово непокушаш и штампати прије него ме питаш, јер у том случају би изашло не лијепо, за тебе.

Дакле мани се покушаја штампања, јер не вреди па када би искористио и цијеле ове моје податке и примједбе, јер ни онај први дио т. ј. »Организација бив. Црногор. војске« неваља ти, а није ни тачна«.

Неколико година последије смрти сердара Јанка Вукотића, Буле Томовић, као потпуковник у пензији објавио је у часопису »Р а т н и к« (св. IX год. XLVI, стр. 56—64, септембра 1930) чланак »Устројство и састав Црногорске војске при ступању у први Балкански рат 1912 године«. Вјероватно је претходно Вукотићево писмо утицало да Томовић провјери извјесне наводе у чланку, иако га је објавио кад сердар није био више жив.

Излажући развитак Црногорске војске Томовић констатује да је она, која је имала приликом ступања у Први балкански рат 12 бригада, са укупно 60 батаљона, учи рата извршила знатан прелом у обуци, нарочито од јануара 1912.

»Нова ратна служба, ново пешадиско егзицирно правило, нова правила за извиђачку службу и пуно других службених издања о ратоводству, које су саставили неколики неуморно узимљиви и вредни виши руски официри, на челу са ђенералом Потаповом и пуковником Колосовом, а за артиљерију артиљериски пуковник Речински; они су створили нову етапу у настави црногорске војске«. (Цит. чланак Томовића, на истом мјесту, стр 60.)

Да би се упознали с новим правилима, позвати су, продужује Томовић, у Средишну школу, сви официри који су завршили војно образовање на страни а са њима по избору и други официри Црногорске војске, укупно око 45. Ту су од 1 јануара до 10 фебруара вјежбали и учили нова правила. Послије овог курса познат је тзв. »Уџбени скуп« свих црногорских официра у Подгорици, који је трајао од 20 фебруара до 31 марта 1912 године. На овом течају су, без разлике, сви официри и наставници, примили

оружје и вјежбали. Томовић истиче да је на овом течају највеће напоре уложио Јанко Вукотић.

Након овога су организовани маневри црногорске војске, којима је поред краља Николе, присуствовао и генерал Потапов (Томовић, исто).

Према томе, мала Црногорска војска није ушла у Први балкански рат без војничког знања и спреме.

Ако се погледа библиографија издања Црногорског министарства војног од 1908—1912, поред чисто стручне литературе (егзецирна правила и сл.) не би се могло закључити да су многи Црногорски официри били без културе и спреме која је, на оном степену развитка црногорске војске била потребна. Навешћемо само нека важнија дјела која је у својој штампарији Црногорско министарство војно издало:

Н. П. Миханић: Историја ратне вјештине од најстаријих времена до почетка XIX вијека. С руског превео командир Новица Ковачевић-Граовски, наставник опште историје у Војничкој школи на Цетињу. Цетиње 1908, стр. XIV + 526.

Н. П. Миханић: Стратегија. С руског превео Н. Ковачевић-Граовски, књ. I, Цетиње 1908 стр. IV+366; књ. II Цетиње 1908, стр. 287.

Предаја Порт-Артура, с руског превео капетан А. В. Саичић, Цетиње 1908, стр. 203.

Устанак у Херцеговини, Јужној Босни и Јужној Далмацији 1881—1882 год. по изворнијем подацима Одјељења за ратну историју Кр. Ратног архива, с њемачког превео командир Нов. Ковачевић-Граовски, Цетиње 1909, стр. VIII+267.

Буњаковски: Наступни и дочекујући број одреда састављеног од свијех редова војске. Састављено по посљедњим изворима, а примијењено у новоме програму тактике у војничким и јункерским школама. С руског превео артиљ. капетан П. Ломпар. Цетиње 1909, стр 66.

И. Зибин: Војна извиђања, из топографских лекција пуковника И. Зибина. Цетиње 1909, стр. 46.

Никола Ј. Јовићевић: Пољска фортификација, предавања држана питомцима официрске школе у 1909—1910 години. Цетиње 1909, стр 84+1.

Ратни обичаји на копну. Састав Њемачког генералштаба. Превео Нов. Ковачевић-Граовски, Цетиње 1909, стр. 95.

Ф. Рединг-Биберег. Суворов кроз Швајцарску 1799 године. Превео командир Нов. Ковачевић-Граовски, Цетиње 1909, стр. 120.

М. А. Росијски: Ратно историски примјери. Превео Нов. Ковачевић-Граовски, Цетиње 1909, стр. 256.

Стеван Ј. Радосављевић—Вдин: Један лист из психологије рата, Цетиње 1910, стр. 112.

Симон Пол: Образовање официра, обука трупа и национална моћ. Социолошко изучавање књ. I, превео с француског Мих. Ј. Павловић, Цетиње 1911, стр. 156.

Овим није исцрпљена сва преведена литература која се у Војној школи на Цетињу до 1912 године предавала. Према томе, поред оскудности средстава и образовања, црногорски руководећи војни кадар није био основски, како се то обично жељело да прикаже у нашој предратној публицистици.

Др. Нико С. Мартиновић

— 0 —

УЛОГА ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ДОБРОВОЉАЦА У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ У ЦРНОЈ ГОРИ

У књизи IX године VI/1953 „Историских записа“ на Цетињу изашао је значајан и документован чланак под насловом „УЛОГА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ“ од Велимира Терзића, генерал-пуковника ЈНА. Заиста је и било вријеме да се једанпут скине недостојна љага којом су се набацивали звани и незнани на улогу црногорске војске у Првом свјетском рату, која се љага повлачила чак и у озбиљнијим радовима неких предратних југословенских историчара.

Као Херцеговац — добровољац и учесник у многим борбама црногорске војске на широком простору од Будве до Романије имао сам прилике да се лично увјерим о тачности навода у поменутом чланку, који тврде да ниједна војска у Европи није била у горем положају у погледу снабдијевања храном и одијелом од црногорске војске, од које су савезници врло много захтијевали, иако јој нису ништа помогли, чак ни у погледу слања оружја и муниције. Писац тврди да је допринос црногорске војске у том рату био заиста драгоцјен и да је њена историска улога, нарочито у односу на братску српску војску, била часна, досљедна, искрена и ефикасна. Ова теза је врло добро образложена и документована у поменутом чланку и са историског и са војно-оперативног становишта, па ми није намјера да је у овом чланку подупирем и допуњујем. Наши историчари, нарочито војни, треба да о том питању дадну своју посљедњу ријеч.

Овим чланком хтио сам само да упозорим на једну споредну нетачност у поменутом чланку, која се писцу, вјероватно из недовољне обавијештености, провукла, и да, за хатар истине, изнесем право стање ствари, документирајући своју тврдњу необоривим аутентичним документима, који су нашој јавности непознати. Писац наводи да се, приликом отступања преко Албаније, и мимо воље Српске Врховне команде, почетком 1916 године прикупило на Крфу око 3.000 Црногораца, који су се повукли из Црне Горе са својим ратним заставама, а дијелом пристигли и из осталих